

КОРОБЦОВА Н. В.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.158

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.14>

ЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджено стан розвитку та правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні та світі. На сьогодні можливо отримати дане лікування як за власні так і за державні кошти, що робить омріяне батьківство доступним для багатьох людей. Українське законодавство в сфері допоміжних репродуктивних технологій є доволі лояльним, тому висока якість послуг поряд з відносно низькими цінами на них (порівняно з європейськими) та наявність заборон в окремих країнах світу на проведення процедур в даній сфері, робить нашу країну «привабливою» для іноземців в цьому напрямку медичного туризму. Однак існує коло проблем як правового так і етичного характеру, які мають похідний характер від використання зазначених технологій як сучасного комплексу медичних послуг по лікуванню безпліддя. В ході дослідження увага зосереджена на використанні найбільш розповсюджених послуг в сфері допоміжних репродуктивних технологій, таких як екстракорпоральне запліднення та сурогатне материнство, а також пов'язаних з ними етико-правових проблем: невизначеності правового статусу ембріону, створеного за допомогою даних технологій; вирішення долі «надлишкових», «невикористаних» ембріонів; можливості використання одностатевими парами методу сурогатного материнства; створення «дизайнерських» дітей та дітей «із фізичними вадами». Всі окреслені в статті проблеми досліджено в порівняльному аналізі діючого та перспективного законодавства України, законодавства окремих країн світу та практики Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок про те, що існування певних законодавчих або релігійних заборон в країнах робить неможливим використання окремих видів допоміжних репродуктивних технологій в них, що, в свою чергу, унеможливує реалізацію певних прав окремими суб'єктами. І в першу чергу мова йде про неможливість реалізації права на батьківство в країнах де заборонені одностатеві шлюби (партнерства), нерегульоване або заборонене сурогатне материнство, встановлені обмеження на реалізацію цього права лише для осіб, які знаходяться в зареєстрованому шлюбі. Всі ці моменти негативно впливають на розвиток допоміжних репродуктивних технологій в Україні та світі.

Ключові слова: біоетика, безпліддя, сурогатне материнство, ембріон, права на батьківство.

Korobtsova N. V. Ethical and legal issues of protecting rights when using assisted reproductive technologies

The article examines the state of development and legal regulation of assisted reproductive technologies in Ukraine and the world. Today, it is possible to receive this treatment both at your own expense and at public expense, which makes the dream

of parenthood accessible to many people. Ukrainian legislation in the field of assisted reproductive technologies is quite loyal, so the high quality of services, along with relatively low prices for them (compared to European ones) and the presence of bans in certain countries of the world on procedures in this field, make our country "attractive" for foreigners in this direction of medical tourism. However, there are a number of legal and ethical problems arising from the use of these technologies as a modern complex of medical services for the treatment of infertility. In the course of the research, attention is focused on the use of the most widespread services in the field of assisted reproductive technologies, such as in vitro fertilization and surrogate motherhood, as well as the ethical and legal problems associated with them: the uncertainty of the legal status of the embryo created using these technologies; deciding the fate of "surplus", "unused" embryos; the possibility of same-sex couples using the surrogate motherhood method; creation of "designer" children and children "with physical disabilities". All the problems outlined in the article are investigated in a comparative analysis of the current and prospective legislation of Ukraine, the legislation of individual countries of the world, and the practice of the European Court of Human Rights. It was concluded that the existence of certain legislative or religious prohibitions in countries makes it impossible to use certain types of assisted reproductive technologies in them, which, in turn, makes it impossible for certain subjects to exercise certain rights. First of all, we are talking about the impossibility of realizing the right to parenthood in countries where same-sex marriages (partnerships), unregulated or prohibited surrogate motherhood are prohibited, and restrictions on the realization of this right are established only for persons who are in a registered marriage. All these points have a negative impact on the development of assisted reproductive technologies in Ukraine and the world.

Key words: *bioethics, infertility, surrogate motherhood, embryo, parental rights.*

Вступ. Допоміжні репродуктивні технології (далі – ДРТ) як комплекс медичних процедур, що використовується для лікування безпліддя, вже давно застосовується як в Україні, так і деяких країнах світу. За даними ВООЗ приблизно 1 з 6 жінок у світі страждає від безпліддя [1]. З метою покращення та «виправлення» даної ситуації в Україні та у виконання постанови Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 року № 1394, якою затверджено Порядок реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році [2, п. 40], Національною службою здоров'я України з 2024 року до Програми медичних гарантій додано новий пакет медичних послуг – «Лікування безпліддя за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (запліднення in vitro)». Скористатися даним пакетом послуг безкоштовно можливо за умови дотримання певних правил [3]. Найбільш розповсюдженими послугами в сфері ДРТ є екстракорпоральне запліднення (запліднення in vitro), сурогатне материнство, внутрішньо-маткова інсемінація та інші. Особливою увагою як серед українців, так і іноземців користується сурогатне материнство як метод лікування безпліддя, при якому жінка добровільно погоджується виносити та народити генетично чужу їй дитину, яка після народження передається генетичним батькам. Українське законодавство при цьому гарантує права генетичних батьків на народжену дитину, чітко визначає статус кожного з учасників цих відносин з відповідною документальною фіксацією. А оскільки в багатьох країнах світу сурогатне материнство або не врегульовано, або заборонено, цей метод ДРТ є доволі актуальним.

Останні дослідження і публікації, присвячені правовим засадам використання як ДРТ в цілому, так і окремих її видів, свідчать про зацікавленість даною темою науковців та практиків. Васильєва І. В., Левандовські К. М., Рогач М. О., Терешкевич Г. Т., Триньова Я. О. в своїх працях приділяють окрему увагу загальним аспектам правового регулювання застосування ДРТ та етико-правовим проблемам, пов'язаним із їх використанням (визначенням

правового статусу ембріона, зміною мети його створення, правовим регулюванням програм сурогатного материнства в Україні та світі тощо). Правові засади застосування ДРТ в Україні та світі досліджені в працях Менджул М. В. Вплив інноваційних біомедичних технологій, ДРТ на захист права на життя став предметом наукових досліджень Островської Б. В. Однак, незважаючи на проведені науковцями дослідження, ряд етико-правових проблем, які мають похідний характер від використання ДРТ, залишаються невирішеними.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення та розгляд окремих етико-правових проблем, пов'язаних із використанням ДРТ.

Результати дослідження. Будучи сучасними та позитивними з точки зору медицини, ДРТ «є по суті окремою біоетичною проблемою сучасності, оскільки не можна надати єдино правильну відповідь щодо добра чи шкоди, які можуть наступити внаслідок використання цього нового знання» [4, с. 143]. Всі проблеми, пов'язані з використанням ДРТ, тим чи іншим чином торкаються питань захисту прав. Так, незрозумілою з правової точки зору на сьогодні залишається правова природа деяких видів біологічного матеріалу отриманого за допомогою ДРТ, зокрема, ембріонів. Робоча група, створена з метою проведення рекодифікації цивільного законодавства України, пропонує «проаналізувати доцільність включення до переліку об'єктів цивільних прав низки об'єктів, поява яких зумовлена розвитком медицини (зокрема, біологічний матеріал)» [5, с. 11]. Отже, місце біологічного матеріалу серед існуючих об'єктів цивільних прав не визначено навіть в перспективному законодавстві. Потрібно зазначити, що людські ембріони з точки зору міжнародного права не визнаються «майном» [6]. В науці існують і протилежні думки – ембріон людини, створений у лабораторних умовах до перенесення в організм жінки може розглядатися в якості унікального об'єкту матеріального світу, чиє правове положення наближується до категорії речей [7, с. 312]. Отже, визначення правового положення ембріона на законодавчому рівні змогло б вирішити багато існуючих проблем, в тому числі й етичних. Так, чи має права ненароджена істота, чи мають інші особи права на неї, в тому, числі й право вирішувати питання її подальшого життя... Чи можливо з точки зору права та принципів біоетики використовувати зайві ембріони в дослідницьких, наукових цілях чи більш «гуманним» буде їх знищення, чи доцільно здійснювати їх кріоконсервацію та селекцію. Українське законодавство розглядає ембріони, створені за допомогою ДРТ, як біологічний матеріал пацієнта/пацієнтів [8, п. 11.1]. Право, на якому даний матеріал належить особам, законодавець не визначає, але дозволяє вчиняти ряд дій, які свідчать про можливість розпоряджатися цим об'єктом: передавати іншим особам, зберігати, проводити кріоконсервацію, редукцію та селекцію. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) визначає за кожною людиною невід'ємне право на життя, якого ніхто не може бути позбавлений, і яке охороняється законом [9, ст. 6]. При цьому жодних прав ненароджена істота немає, незважаючи на те, що її відносять до «людського роду» (справа *Vo v. France*) [10]. Європейський Суд в зазначеній справі дійшов висновку, що ні французьке, ні європейське законодавство не містить чіткого юридичного визначення людського зародка. Потенціал і здатність ембріона людини стати людиною вимагають його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, котрій належить право на життя у сенсі ст. 2 Конвенції. Суд, в зазначеній справі, дійшов висновку про те, що момент виникнення права людини на життя повинен вирішуватися на національному рівні [10]. З позицій правового позитивізму, права можна позбавити лише того, хто має його за законом. Якщо право не було надано певному суб'єкту, значить воно і не було порушено. Отже, не можна притягти до відповідальності за порушення того права, якого не було надано [11, с. 324]. Цивільне законодавство визначає здатність особи мати певні права саме з моменту її народження. Виходячи з цього, за знищення ембріонів, проведення з ними маніпуляцій відповідальність не настає. Хоча при цьому потрібно чітко диференціювати правове положення ембріонів *in vivo* та *in vitro*. Будь-які дії з ембріонами *in vivo*, які розвиваються в тілі матері, безумовно впливають і на її організм та здоров'я, що неможна сказати про ембріони *in vitro*, які не мають такого безпосереднього (фізичного) зв'язку із організмом жінки, що і створює можливість вчинення з ними певних маніпуляцій,

розповсюджуючи на них правовий режим речей. Етико-правове «забарвлення» має також і проблема вирішення долі «надлишкових», «невикористаних» ембріонів, створених в лабораторних умовах із використанням ДРТ. Які подальші дії можливі з даним об'єктом? І чи обов'язково вони повинні бути пов'язані із використанням його за прямим призначенням? Інтереси медицини вимагають використання їх в наукових дослідженнях з метою створення нових лікарських засобів, препаратів тощо. Однак, чи не призведе така «кардинальна» зміна первинної основної мети їхнього використання до появи ряду біоетичних проблем, починаючи від права ненародженого на можливість жити до вирішення подальшої долі кріоконсервованих ембріонів у випадках розірвання шлюбу між особами, які бажали використовувати їх для подальшого штучного запліднення, або у випадку смерті донорів. Європейський суд з прав людини сформував позицію щодо долі ембріонів у випадках розірвання шлюбу між особами, що бажали використати їх для запліднення – здійснити імплантацію ембріону в організм жінки можливо лише за бажанням обох із подружжя, якщо один із них відізвав свою згоду (наприклад, у випадку розірвання шлюбу) Суд надає перевагу саме їй, посиляючись на «рівність прав бути та не бути батьками» [12]. Треба при цьому зазначити, що Європейський суд з прав людини в справі *Parillo v. Italy* (2015), розглядаючи питання статусу ембріона та можливості розпорядження ним поза метою його створення, зазначив, що ембріони людини з позиції національного законодавства забороняється використовувати для наукових досліджень [13]. Отже, намагаючись дотриматися «балансу» інтересів потенційних батьків, захищаючи права кожного з них, суд дозволяє даним суб'єктам вирішувати долю ембріонів, керуючись своїми власними інтересами.

Окрему етико-правову проблему використання ДРТ становить можливість використання одностатевими парами методу сурогатного материнства. Сурогатне материнство будучи методом лікування «жодною мірою не може залежати від соціального статусу людини, зокрема гендерної самоідентифікації, фактів перебування у шлюбі чи одностатевому партнерстві...» [14, с. 101]. Таку думку підтримує багато науковців, при цьому європейська практика щодо даної проблеми склалася неоднозначною. Для позитивного її вирішення в окремій країні потрібна як легалізація одностатевих шлюбів (партнерств) так і законодавчий дозвіл на використання такого виду ДРТ як сурогатне материнство. Легалізація одностатевих шлюбів (партнерств) повинна мати наслідком появу повного комплексу прав у подружжя (партнерів), притаманних традиційному шлюбу, в тому числі і право мати дитину, яке вони можуть реалізувати або шляхом усиновлення або за допомогою ДРТ. Однак в деяких європейських країнах цього результату досягти дуже складно. Так, Швеція прямо забороняє сурогатне материнство, одночасно визначаючи гомосексуальні партнерства [14, с. 103]. У Великій Британії одностатеві пари стикаються з меншими проблемами, оскільки сурогатне материнство законодавчо врегульовано і передбачається набуття батьківства щодо дитини, народженої в результаті сурогатного материнства через стандартні процедури набуття такого права [14, с. 103]. Однією з країн, яка вирішила змінити своє законодавство в бік дозволу використання одностатевим парам мати дитину за програмою сурогатного материнства, став Ізраїль, де в лютому 2020 року Верховний суд Ізраїлю одногосно постановив, що законодавство в сфері ДРТ, а саме заборона одностатевим парам звертатися до програм ДРТ, є порушенням принципу рівності громадян у праві на реалізацію батьківства та всі закони, що відмовляють в правах на сурогатне материнство одностатевим парам та одиноким чоловікам повинні визнаватися неконституційними [15]. Питання сурогатного материнства як окремого виду ДРТ в Україні врегульовано Наказом МОЗ від 09.09.2013 р. № 787, яким затверджений Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні (далі – Порядок) [8]. Аналізуючи зміст цього акту, суб'єктів, які визнаються пацієнтами за програмами ДРТ, можна дійти висновку, що крім медичних показників, підставою для використання такої ДРТ як сурогатне материнство є факт перебування жінки у шлюбі. Так, відповідно до Розділу 6 «Сурогатне (замінне) материнство» Порядку у разі народження дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування ДРТ, державна реєстрація народження дитини

проводиться за заявою *подружжя*, яке дало згоду на таке перенесення [8, п. 6.8]. Окрім цього, потрібно зазначити, що подружжям в Україні є чоловік та жінка, які зареєстрували свій «союз», іншими словами, уклали шлюб, що і є єдиною підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Не допомагає розширити коло осіб, які можуть скористатися такою ДРТ як сурогатне материнство, і положення ч. 7 ст. 281 ЦК України, яка хоча і надає право кожній повнолітній жінці або чоловіку за наявності медичних показань звертатися до ДРТ, застосування таких технологій повинно відбуватися згідно проаналізованого Порядку та умов, встановлених законодавством. Отже, незважаючи на той факт, що в Україні дозволено використання ДРТ, в тому числі і сурогатне материнство, використання його «нетрадиційними» парами на сьогодні є неможливим, як і ускладнена можливість його застосування гетеросексуальними парами без реєстрації шлюбу.

Певною етико-правовою проблемою при використанні ДРТ є створення «дизайнерських» дітей та дітей із фізичними вадами [4]. Вважаємо за можливе поєднати ці випадки, оскільки в них обох мова йде про технологію редагування генів, яку на сьогодні вважають однією зі значних досягнень в репродуктивній сфері. За допомогою даної технології змінюється послідовність ДНК та модифікуються окремі функції генів. Таким чином можна досягти, як приклад, стійкості ембріону до певних видів хвороб, в тому числі й тих, які є невиліковними, так само як і уникнути спадкових хвороб. І тут постає питання: наскільки це можливо, доцільно та законно? Наукові досягнення в сфері генетики свідчать, що вже сьогодні можна «отримати» дитину певної статі, кольору очей, волос тощо. Щодо доцільності застосування технології редагування генів, то вона може бути виправдана в окремих випадках – за наявності показань медичного характеру (уникнення появи спадкових захворювань у дитини), однак за відсутності останніх її проведення повинно бути заборонено. На цьому зроблений наголос і в положеннях міжнародних актів. Так, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину 1997 року (Конвенція Ов'єдо) встановлює заборони на втручання в геном людини окрім як «...у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях...» (ст. 13) та на селекцію статі майбутньої дитини, за винятком випадків, «коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю» (ст. 14) [16]. Натомість спроби редагування геному людини з метою відмінної від дозволених (не пов'язаною з медичною необхідністю) проводяться в окремих країнах. Так, в 2020 році в штаті Мічиган (США) спалахнув скандал через участь одного із професорів Мічиганського державного університету у проведенні експерименту з редагування геному людини з метою виявлення генів, які відповідають за більший інтелект [4, с. 149].

Протилежною проблеми створення «дизайнерських» дітей є цілеспрямоване створення дітей із фізичними вадами. Бажання мати таку дитину доволі часто виникає у осіб, які намагаються за допомогою ДРТ мати дитину «подібну собі». Окремі фізичні вади по-різному впливають на життя людини, на можливість та здатність адаптуватися в суспільстві. Однак, проблема, яка при цьому постає і яку неможливо вирішити, – чи згодна буде дитина мати відповідні фізичні вади. Отже, як створення «дизайнерських» дітей, так і дітей із фізичними вадами є втручанням в її майбутні права на здоров'я, прояв своєї особистості тощо.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що масштабні наукові відкриття в галузі медицини, біології, генетики призвели до стрімкого розвитку ДРТ, які з кожним роком стають доступними все більшій кількості населення. На сьогодні в світі не існує єдиного спільного бачення необхідності та можливості існування окремих видів цих технологій. Кожна країна самостійно вирішує це питання в законодавстві, керуючись своїм економічним розвитком, поглядами суспільства, церкви тощо. Таке «різне» ставлення до розробок у галузі репродуктивної медицини обумовлено тим, що всі вони тим чи іншим чином торкаються біоетичних проблем сучасності. Досягнення в сфері ДРТ змінюють репродуктивні можливості (репродуктивне здоров'я) особи однак призводять до проблем етичного характеру, пов'язаних із життям, здоров'ям, гендерною рівністю, які потребують вирішення з боку законодавця.

1. Лікування безпліддя у Програмі медичних гарантій. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/likuвання-bezpliddia-u-pmh> (дата звернення: 28.12.2024).
2. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2023 р. № 1394. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-realizatsii-prohramy-derzhavnykh-harantii-medychnoho-obsluhovuvannya-naseleння-u-2024-rotsi-i221223-1394> (дата звернення: 28.12.2024).
3. Вимоги до пакету «Лікування безпліддя за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (запліднення in vitro)». URL: <https://contracting.nszu.gov.ua/kontraktuvannya/kontraktuvannya-2024-1699952970/vimogi-pmg-2024> (дата звернення: 25.12.2024).
4. Триньова Я. О. Сурогатне материнство: те, що ви хотіли знати, але не було у кого запитати (настільна книга практикуючого адвоката, лікаря, сурмами, генетичних батьків та правоохоронця). Київ : Норма права, 2021. 356 с.
5. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕК», 2020. 128 с.
6. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
7. Коробцова Н. В. Захист права власності на біологічний матеріал людини. *Право власності: способи захисту крізь призму судової практики* : монографія / ред. І. В. Спасибо-Фатеева. Харків : ЕКУС, 2023. С. 298 – 320.
8. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ України від 09.09.2013. №787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 20.12.2024).
9. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. *Законодавство України / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#top (дата звернення: 01.11.2024).
10. Справа Vo v. France. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22RUS%22\],%22appno%22:\[%2253924/00%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-185559%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22RUS%22],%22appno%22:[%2253924/00%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-185559%22]}) (дата звернення: 01.11.2024).
11. Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Логос, 2019. 604 с.
12. Case of Evans v. The United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-80046%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-80046%22]}) (дата звернення: 22.11.2024).
13. Справа Parrillo v. Italy. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjP_72kvOP1AhWV7aQKHdmpBlgQFnoECAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fdocx%2Fpdf%3Flibrary%3DEC%26id%3D001-163029%26filename%3DCASE%2520OF%2520PARRILLO%2520v.%2520ITALY%2520-%2520%2520Bukrainian%2520Translation%2520D%2520by%2520the%2520COE%2520Human%2520Rights%2520Trust%2520Fund.pdf%26logEvent%3DFalse&usq=AoVvaW0KxiJgUPye12OoIYuFPVwo (дата звернення: 22.11.2024).
14. Покальчук О. Право на сурогатне материнство одностатьових партнерств. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 2. С. 101 – 107.
15. Israel: Supreme Court Authorizes Surrogacy Arrangements for Gay Men. URL: <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-07-29/israel-supreme-court-authorizes-surrogacy-arrangements-for-gay-men/> (дата звернення: 04.12.2024).
16. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину : Конвенція від 04.04.1997. *Законодавство України / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_334 (дата звернення: 04.12.2024).

